

HERALDICKÁ HISTORIE HORNICKÝCH SYMBOLŮ – „B“

1 – Úvod

V roce 2002 vydala Nadace Landek v Ostravě útlou knížečku „Heraldická historie hornických symbolů“ od Standy Vopaska. Ten zde ve zkratce popisuje základní znaky hornických symbolů a hlavně vhodnost jejich používání ve tvaru a způsobu.

Vydání brožury byl velmi důležitý počín, neboť metodika používání základní hornické symboliky – mlátka a želízka, je sice velmi četná, ale je velice roztržštěná, nejednotná a záleží většinou jen na výkladu toho, kdo tento symbol používá. Na tuto skutečnost upozorňoval již Zárybnický v roce 1975, ale jak je vidět, bezvýsledně.

Nejpodrobněji popsal znaky českých horních měst Schenk v roce 1976, ale týká se to jen měst vzniklých do 17. století a v podstatě tedy jen hornictví rudného.

V současné době, kdy je snaha o větší identitu jednotlivých měst, dochází k tomu, že města chtějí ve znacích vystihnout svou svébytnost. Nově vznikající znaky i ostatní symbolika měst, ve které má být použito hornického znaku, se dají zpracovat nějakému umělci, který, byť je zručný ve své profesi, stvoří něco, co podle heraldických zásad, není vždy šťastné řešení, což víme všichni.

Vše vyplývá z toho, že když zmizí povědomost o způsobu užívání daného předmětu v reálu, tak potom vykreslení takového předmětu jako symbolu určité činnosti, a hlavně jeho grafické vyjádření, se dostává do nereálných pozic. Toto se týká jak samotného želízka a mlátka, tak i ostatních symbolů, které si dovoluji následně v tomto referátu popsat a vysvětlit.

Zjistil jsem totiž, že existuje ještě celá řada dalších symbolů charakterizující hornickou práci, popř. činnosti s ní souvisící, které jsou dlouhodobě historicky používány v heraldice.

Heraldické figury, které znak tvoří, jsou ve svém významu proměnlivé. Za prvé v tom, co mají ve znaku představovat, a za druhé v tom, co v nich vidí pozorovatel. Z tohoto důvodu jsou také často považovány za hornické symboly figury nehornické, a u jiných figur, mající hornický význam, si tento neuvědomujeme, nebo je ve znaku přehlédneme. Někdy ale ani v místě samotném nemají přesný výklad toho, co vlastně jejich znak znázorňuje.

Problém je však někdy způsoben i tím, že pořizovatel chce jistou figuru ve znaku mít, a také jak ji chápe. Jestli funkčně, nebo umělecky. Takový znak je pak mnohdy skutečně „zázrakem“.

V tomto referátu si tedy dovoluji navázat na Standovu knížečku, který popsal neřesti, které jsou se zobrazováním mlátka a želízka spojeny.

Dovolím si tedy doplnit Standovu knížečku o další nešvary při zobrazování hornických figur a také doplnit o takové heraldické figury, o nichž se nedomníváme, nebo si to neuvědomujeme, že by mohly také být znakem hornickým.

2 – Heraldické figury hornického původu –

2.1 - Mlátek a želízko –

Toto pracovní nářadí patří mezi nejčastěji používané symboly hornické práce.

Standa Vopasek ve své knížečce popsal všechno velice přesně a podrobně, včetně vysvětlení. K jejich používání jako symbolu se tedy toho moc dodat nedá. Jen bych chtěl poznamenat, že nyní, právě pro neznalost způsobu užívání původních nástrojů v hornickém znaku, se upravuje, zpravidla graficky, již jen ten symbol. Ortodoxní heraldici u

této figury operují jen s barvami a tak se princip zobrazení samotného znaku vytrácí, a vznikají různé paskvily.

Je známo mnoho případů, kdy je mlátek a želízko zobrazeno jednotlivě (Kašperské hory, Bečov).

U historických městských znaků nalezneme jak mlátek, tak i želízko vyvedené zpravidla v přirozených barvách (Horní Slavkov, Krásno, Boží Dar, Černý důl, Horní Město (Obr. 1 a 3), apod.). Při přirozeně zabarveném topůrku (popř. zlatém), může být nástroj stříbrný (Znak Karlovarského kraje, Místo (Obr.2), Břidličná, Loučná apod.) nebo černý (Komárov).

Vyskytují se však i v provedení jiných barev, většinou jednobarevném. A zde nastává problém. Pokud je znak celý černý (Horní Město, Dasnice, Kovářská, Nová Role) nebo stříbrný (České Budějovice, Nové Sedlo, Pila, Čistá), je to přijatelné, stejně jako provedení ve zlatě (žlutá barva) (Dolní Rychnov, Citice, Bukovany). Přinejmenším zvláště však působí provedení v barvě červené (Bublava (Obr.4), Němčice). Stejně problematicky působí modrá nástroje u Kamenné, popř. modrá kladiva u Božíčan (Obr.5) Dalším barevným počinem je pak černobílá kombinace typu „Harlekýn“ u Vintířova (Obr.6), nebo černočervená u Sobotína (Obr.7).

U většiny takto pojatých symbolů je silně deformován (upraven) i jejich tvar. (Hory)

Jak již bylo řečeno, v mnoha případech se jedná o symboly symbolů, a umělec namaloval znak tak, aby působil hlavně dekorativně, bez ohledu na skutečný význam takové figury ve znaku.

Obecně platí zásada, že čím starší je znak, tím přirozenější jsou barvy ve figurě.

Užití tohoto znaku se ale neomezilo jen na heraldiku. Běžně je tento symbol používán ve znaku firem, na dopisních papírech, apod. Přešel i do kartografie kde je používán při označení báňských děl. Obrácený znak znamená, že důlní dílo je již opuštěno.

Takovou figuru ve svém znaku má jen Mastník (Obr.8) a obec Zbůch (Obr.9). U Mastníku tento otočený znak připomíná krátkou epizodu těžby tuhy v okolí města.

Zde jen malá odbočka.

Hornictví v oblasti se projevilo i tím, že do názvů měst se dostal i hornický pozdrav! Zkomoleninou hornického pozdravu je příbramská Zdaboř, a též výše uvedený západočeský Zbůch. Obdobně je na tom i obec Klikov, založená německými horníky a jejíž jméno je fonetickým přepisem původního názvu obce – Glück Auf – Klikau – Klikov.

2.2 - Motyky - motyka srdcovka –

K hornickému nářadí však patří i motyka, která symbolizovala rýžovací práce, byť se taktéž používá v dole (krac, kracka apod.). Setkáme se s ní u Dolní Moravice (Obr.10)(též Chrastava, Horní Benešov) to jsou motyky – srdcovky. (Z německého názvu pochází i česká fonetická zkomolenina – herz - krac). Schenk pro tento tvar motyky používá výraz – hornické hřeblo.

U obce Loučná nad Desnou(Obr.11) se jedná o motyku klasickou obdélníkovou.

2.3 - Kopáč a vidle (hrábě) –

Toto nářadí, patřící také převážně k rýžovníkové práci, je další heraldickou figurou. Nejčistší jsou tato nářadí zobrazena na znacích měst Jindřichovic(Obr.13) a Čisté (Obr.12).

Jedná se ale také o jednu z nejčastěji zaměňovaných figur. Kopáč se mění v mlátek, vidle se mění v hrábě. Někdy se mění oba tyto symboly. Je to vidět ve znacích Horní Blatné (Obr.14) a Perninku (Obr.15).

Vše je způsobeno tím, že na některých znacích horních měst jsou zobrazeny hrábě – Horní Slavkov (Obr.16), Krásno (Obr.17). Tyto hrábě ve znaku však nejsou reprezentantem rýžovací technologie, ale výrazem znaku zakladatelů měst – Hrabšiců. Dokazuje to i původní znak Horního Slavkova, kde jsou hrábě zvláště a želízko s mlátkem

také zvlášť. Hrábě ve znaku, podle zakladatele, jsou také ve znacích měst Bochova, Žlutic či Oseka (Obr.18), a to zcela samostatně.

To však neznamená, že by hrábě nemohly být při rýžování použity. Možná i byly, ale o tom nemáme přesnějších zpráv. Pro propírání rudniny se používaly vidle. Tyto jsou také velmi dobře zobrazeny v Agricolovi, jehož zobrazení některých hornických nástrojů a zařízení jsou vynikající. V překladu knihy jsou však při popisu rýžování uváděny oba termíny, a to jak vidle, tak i hrábě.

Záměnu těchto dvou nářadí navíc podpořili umělci, protože neznají žádné souvislosti, viděli něco, co jim připadalo jako hrábě, vidle se těžko malují, a tak na zobrazení vymalovali co uměli lépe – hrábě.

2.4 - Necičky –

Vyskytují se v jedné variantě znaku města Zlatých Hor (Obr.19), a také na jedné verzi staršího znaku Andělské hory (Jeseníky)(Obr.21). V některých dokumentech se též setkáváme s názorem, že jsou ve znaku města Vodňan (Obr.20).

Znak Andělské hory je vůbec zajímavý. Po vzniku města obdrželo město znak, který je znám i z dneška. Počátkem 18. století si město dalo udělat miniaturní pečeť, na které již nebyl horník s kolečkem s nákladem rudy, ale jen trojvrší s mlátkem a želízkiem.

V městském Minimuzeu se nachází městský znak vytesaný do kamene, který byl zabudovaný v budově městské radnice, kde je znázorněn horník nesoucí necičky s rudou. Taktéž tam nejsou mlátek a želízko, ale ve zkříženém provedení želízko a kopáč.

2.5 - Skála, hora, ruda, sloj –

Hora či skála, jako pracovní prostředí, tvoří častý doplněk přímo ve znaku (Bruntál, Místo, Stříbrná Skalice (Obr.22), Bohutín u Příbramě (Obr.23)). Může být i dominantním hovořícím znakem (Stříbrné hory, Místo), kde je barva skály přizpůsobena barvě těženého kovu. Znázorněna takto je přímo i ruda.(Vejprty (Obr.25) – zobrazení stříbrné rudy.) U obce Branná (Obr.24) jsou tři kopce ve znaku dokonce jedinou figurou zastupující hornictví.

Kusy rudy, kterou drží horník v ruce je spíše výsadou štítonošů (Horní Slavkov, Krásno).

U znaku města – Nýřany (Obr.26), jsou znázorněny tři kopce před branami města, které představují zde těžené uhlí. Je to ojedinělý výskyt zobrazení uhlí ve znaku.

Jiný způsob zobrazení uhlí je ve znaku Popůvek (Obr.27), popř.Ledvic (Obr.28), kde je znázorněna uhelná sloj.

2.5a - Ražba, těžba –

Je to varianta předchozích vyobrazení. Touto variantou rozumím dynamické znázornění technologického postupu při těžbě, či ražbě v podzemí.

Ve znaku je zpravidla horník (Bruntál, Krupka (Obr.29), Staré Město, Vodňany, Výsluní), který vykonává nějakou činnost – pracuje s mlátkem a želízkiem (Stříbrná Skalice, Rokytnice nad Jizerou (Obr.30), Krupka), veze kolečko s rudou (Andělská Hora, Vrbno (Obr.31)), pracuje s nosatcem a necičkami (Zlaté Hory).

Např. u skály je horník, který pracuje mlátkem a želízkiem

Liška upozorňuje, že za zjednodušenou variantu takového postupu můžeme považovat i jedno z nejstarších zobrazení znaku Kutné Hory, a to na hradě Laufu v Německu kolem roku 1360, kde je mlátek nad želízkiem.(Kutná Hora (Obr.32))

2.6 - Štola, portál štoly, šachta –

Setkáváme se s tím, že ve znaku je znázorněna štola. Před štolou je zpravidla horník, který tam něco dělá – Vrbno, Andělská hora. Pokud srovnáváte znaky těchto měst z různých období, zjistíte, že také vzhled portálu štoly se mění. Od vydřevené štoly (Vrbno pod Pradědem Obr.31), přes kamenem obložený portál až po barokní vzhled vstupu do štoly (oboje Andělská Hora (Obr.)). Záleželo na „uměleckém“ přístupu malujícího.

Ojedinělé, zcela specifické znázornění dolu nalezneme ve znaku města Hrob (Obr.35). Důl znázorňuje černá díra v levé polovině znaku.(heraldicky)

2.7 - Těžní zařízení, těžní věž –

Jedním z charakteristických jevů důlní činnosti je silueta těžního zařízení. To se dochovalo od nepaměti až téměř po současnost.

Představitelem rudného hornictví, zvláště středověkého, byl žentour, u hornictví uhelného se pak jedná o ocelovou těžní věž. Obě tyto varianty, i když minimálně, se taktéž vyskytují i v heraldice.

Žentour -

U starších znaků měst bývá zakreslen žentour se svou typickou kuželovitou střechou (Jáchymov, Oloví (Obr.36)). Jáchymov dostal tuto ozdobu dokonce dvojitou, a to při polepšení znaku od Ferdinanda I., když Šlikové byli nuceni mu předat v roce 1546 všechna práva na město.

U jáchymovského žentouru je znázorněna ještě postavička horníka. Je ale tak malá a tak nejasně vykreslená, že se prakticky nedá identifikovat. I v Pelantovi je tato postavička popsána takto – „postavička přicházejícího horníka.“ Bližší popis jsem bohužel nikde nenašel.

Těžní věž -

Novodobá těžní věž není využívána. Čestnou výjimku v tomto směru dělá znak Rynholce (Obr.37) ,kde je ocelová těžní věž vyobrazena.

2.8 - Hornický kroj, flek, švancara -

S hornickým krojem se setkáváme poměrně často. Již počátkem 18. století bylo úředně prosazováno, že kroj má sedm částí – kytli, kůži (flek), kalhoty, čepici, nákolence, kahan a švancaru(hornickou sekerku). Vyobrazené uniformy vychází zpravidla ze saské tradice 17. a 18. století, v Čechách jen přetransformovanými.

V heraldice se však uplatňují jen některé a to dle vůle tvůrce znaku. Nedivme se ale, že se stane, že horník oblečen ve slavnostní uniformě ve znaku pracuje.

Jsou ale známy případy, kdy je symbolizován hornický stav pracovním oděvem – kutnou. Horník v kutně je ve znaku Mutěná (Obr.38). V rukou drží pracovní náradí – mlátek a želízko. Horník (horníci) v kutně jsou pak ještě v hornickém znaku Hor Matky Boží (Obr.39).

Hornický kroj bývá zobrazen přímo ve znaku samotném, někdy jej mají tzv. štítonoši. Vzhled bývá rozličný, od pracovních obleků až po slavnostní uniformy. V některých vyobrazeních horníci ve znaku pracují (Zlaté Hory, Stříbrná Skalice), nebo jen drží charakteristický nástroj (Staré Město pod Sněžníkem, Mutěná). Týká se to výlučně starších městských znaků.

U města Loučná (Obr.40) jsou známy nejen dva městské znaky, ale i dva druhy štítonošů. V jedné variantě jsou v pracovním, v druhé ve slavnostní uniformě.

Město Bruntál je trochu nešťastníkem ve vzhledu svého znaku. Poslední oficiální znak je nazýván „Maharádža“. Podařilo se mi však zachytit další verzi znaku města Bruntálu a to v časopise „Správa“ z roku 1998. Kdo na něm je zpodobněn ale nevím. Myslím, že si to Bruntál nezaslouží.

Flek –

Flek, kožená zástěra na sezení pro horníka, bývá na znaku zobrazen, ale ne jako samostatná heraldická figura. Vždy jen jako součást hornické uniformy. Zřetelně viditelný je u znaku města Bruntálu (Obr.41 a 42).

Traduje se, že flek sloužil k ochraně kalhot, zvláště jejich sedací části, při sjíždění do dolu po klandru. Sloužil ale hlavně jako podložka při práci na ortu – ražbě, těžbě, kdy se kůží havíř izoloval od převážně mokrého, ale hlavně vždy studeného kamene.

Nyní je flek symbolem hornictví při rituálu slavnosti přijímání do cechu hornického zvané – „Skok přes kůži“.

Švancara –

Je známo pouze jedno vyobrazení švancary v městském znaku a to v jedné variantě znaku města Bruntál (Obr.42), uveřejněné v knize vídeňského uměleckého nakladatelství Antona Schrolla z roku 1885.

V současnosti se švancara vyskytuje při znázorňování znaků již jen jako ozdoba štítonošů. (Horní Slavkov, Čistá) Umístění přímo ve znaku města, jako heraldická figura, nebylo dosud nezjištěno.

2.9 - Hornický kahan –

Hornický kahan patří též k hornické uniformě, ale vyskytuje se i jako samostatná heraldická figura. Kahany, a zvláště pak modernější benzinová svítidla, se často používaly u znaků firem, popř. jako upoutávky na hornické expozice apod. Do městských znaků se jich však mnoho nedostalo.

Olejový kahan se vyskytuje jen v jediném znaku, a to jihočeské Dobré Vody (Obr.43). Dále jsou olejové kahany v rukou štítonošů – Stříbro,

Patrně acetylénový kahan nalezneme ve znaku obce Dasnice (Obr.44).

Benzinový, v podstatě novodobý kahan, je zatím zjištěn jen u města Habartova (Obr.45). V původním zobrazení měl nad sebou hvězdu, která však byla po roce 1989 odstraněna.

2.10 - Symboly či znaky těžených kovů –

Drobným nenápadným doplňkem městských znaků, taktéž charakterizující hornické povolání, popř. hornickou činnost, je např. znamení slunce či měsíce. Středověcí filosofové přiřadili 7 známým planetám 7 nejpoužívanějších kovů a tyto se používaly jako jejich symbol. I tyto symboly se staly heraldickými figurami.

V každém případě je vždy nutno se seznámit s ideou znaku, abychom správně vyložili znamení ve znaku. Slunce může být převzato ze znaku fundátorů, popř. měsíc může mít souvislost s Turky. Dopátrat se tedy přesného znění výkladu znaku je ale velmi obtížné. Málokteré město má věcný výklad znaku ve své charakteristice.

Jsou ale města, kde znázornění slunce nebo měsíce zcela evidentně znamená hornickou činnost. Slunce je známkou, že ve městě či v okolí se těží zlato – Štěchovice (Obr.46), Milešov u Příbrami a měsíc, že je zde dobýváno stříbro – České Budějovice(starý znak), Březové Hory (Obr.47) apod.

Novodobou novinkou je vyobrazení alchymistického zobrazení cínu v navrhovaném znaku obce Rovná (Obr.48) na Sokolovsku.

2.11 - Hornické barvy, barvy kovů –

Od roku 1770 se k symbolům hornictví zařazují také barvy a to zelená a černá. Barvy mají zásadní význam u znaků měst – Citice (Obr.49), Petřvald (Obr.50), Zbýšov (Obr.51) a Zastávka (Obr.52).

U města Habartov se ještě vyskytuje zvýraznění hornických barev. Základní varianta je, že kahan je na zeleném podkladě, ale též se vyskytuje varianta, kdy je kahanec na podkladu zeleno-černém, v půli děleném.

Nejen tyto základní hornické barvy, ale dokonce i symbolické barvy kovů se vykytují ve znacích. Je tomu tak u Kamenné, kde bílá barva představuje stříbro, stejně jako u Stříbrných hor.

2.12 – Ostatní -

Vopasek uvádí ve své knížce i další znaky – symboly hornické práce.

Kruhový řezný orgán – str.56

Symbole uranových dolů, atom – str.58 Obecně slouží jako označení provozu či hornické činnosti spojené s těžbou uranové rudy.

Ani jeden z těchto symbolů však není heraldickou figurou! Vyskytují se ve znacích firem a provozů. Pro krátkost trvání se do hornické erbovní symboliky nedostaly.

3. - Bratrské znaky

Hutnický -

Velmi často se setkáváme také se specifickým znakem, kdy jsou k mlátku a železku přiřazeny kleště. Jedná se o hutnický znak. Tento má původ ve starém znaku horníků. Je to způsobeno tím, že hutě stály zpravidla poblíž hornických provozů a byly na nich závislé. Kleště tak symbolizují práci s horkým kovem, popř. práci s horkými předměty (tyglíky, ingoty kovu apod.) při zhutňování.

Uvádím na ukázkou znak Hrádku u Rokycan (Obr.53), Příbram – Podlesí (Obr.54), Kovářská (Obr.55), Smolné Pece (Obr.56), Nové Hamry (Obr.57), Mokrovraty (Obr.58) a Čenkov.

Kamenický –

Protože s kladivem pracovali i kameníci a svým způsobem se také jedná o těžbu suroviny i když specifickým způsobem – lomem, je třeba se zmínit i o zařazení jejich atributů na znacích obcí. U obce Mikulovice (Obr.59) a Štěnovice (Obr.60) se jedná o sekáček, klín a voškrť.

4. Závěr.

Do tohoto referátu jsem umístil mně známé symboly spjaté s hornictvím, které jsem našel na znacích jednotlivých měst, popř. které se vyskytují v souvislosti s hornictvím. Nejdůležitější ale je zjistit, zda dotyčný symbol je skutečně „hornickým symbolem“. To je případ hrábí ve znacích měst Horního Slavkova či Krásna.

Někdy je použití jednotlivých heraldických figur diskutabilní, záleží na vybraném okruhu městských a obecních znaků. U některých známých hornických měst nejsou symboly hornictví ve znaku znázorněny (Kraslice, Sokolov, Ostrava, Jihlava, Příbram) a u některých, hlavně starých měst, poblíž kterých probíhala těžba, pak zase už povědomost o hornictví zcela zanikla. Např. nepodařilo se mi zjistit, proč ve zdařilém znaku **Vejprt** nesou havíři vinný hrozen.

Standu Vopaska vedla k sepsání obecná neznalost používání základního hornického znaku a jeho potvoření některými kvazi odborníky a ignoranty. V současné době je velkou módou, pořizovat znaky pro jednotlivá města a obce, a to i tam, kde nikdy znak nebyl. Zastupitelé měst, kteří se takto rozhodli, jsou pak vystaveni polooborným vyjádřením některých heraldiků, kteří nevědí o podstatě symbolu nic, ale za jejich tvorbu si dají dobře zaplatit.

Vznikají pak novodobé znaky, které jsou možná hezké na pohled, ale necharakterizují město, což by měl být jejich hlavní cíl.

Shromáždil jsem a prostudoval přes 2 500 znaků měst a obcí, a možná ve 200 znacích se vyskytují figury, vyjadřující příslušnost k hornickému stavu či k hornímu podnikání. Některé z nich mají i několik variant, hlavně u historických měst.

Některé znaky jsou poznamenány nepřesným překreslováním z barev do nebarevného provedení, byť tato zobrazení mají svá pravidla. Ne nadarmo bylo součástí erbovního privilegia i jeho barevné vyobrazení.

U mnoha znaků je však zastřen původ znaku a některé figury se velmi těžce interpretují. U některých se dlouhodobě interpretují mylně.

Velké nebezpečí spočívá také v „modernizaci“ znaků. Toto se většinou skrývá pod nálepkou „srozumitelnosti znaku“.

Při popisu znaků jsem se nezabýval platností či neplatností znaku, ani žádnými jinými souvislostmi, jen jsem se zabýval zobrazením. Právě pro obsáhlost tohoto tématu není divu, že se jedná v podstatě o samostatný obor.

Chtěl jsem jako mnozí přede mnou jen upozornit na nešvary, které se v heraldice uplatňují pod rouškou odbornosti a specifiky tématu. Každý si může vybrat znak, který chce, ale měl by však myslet na to, pro jaké účely je znak určen a co má vystihovat.

Zde bych použil slova ředitele Zemského archivu v Opavě PhDr. Karla Müllera: **„Je třeba mít na paměti, že nejcennější na komunálních symbolech je jejich stálost a neměnnost a tuto hodnotu bychom měli rozhodně ctít.“**

Zdař Bůh.

Literatura, prameny:

- Baletka L., Louda J., Znaky měst Severomoravského kraje, Profil Ostrava, 1980
Buben Milan, Encyklopedie heraldiky, Libri, Praha 1994
Čáka Karel, Horní města v Československu II – X, přílohy HPVT 1976-1986
Čarek Jiří, Městské znaky v českých zemích, Academia 1985, Praha
Liška Karel, Městské znaky s ozdobami, Práce, Praha 1989
Liška Karel, O městských znacích a pečetích horních měst Jihlavy, Kutné Hory a Jáchymova, SDH 17/1985
Majer, Čáka, Technika českých a slovenských dolů, HPVT, Příbram 1971
Müller Karel, Pečeti a znak města Bruntálu, 2006
Müller Karel, Dopis starostovi – znak Andělské hory, 2004
Pelant Jan, Znaky a pečete západočeských měst a městeček, Západočeské nakladatelství Plzeň, 1985
Počta Jan, Montanistické znaky – historické a technologické souvislosti, Uhlí, rudy, geolog. průzkum, 1/2010, Praha
Schenk Jiří, Znaky českých horních měst vzniklých do 17.století a jejich obrazová znamení, SDH 7/1976
Skalníková Olga, 500 let hornického kroje, HPVT, Příbram 1986
Tejkal Jan, Návrh obecních symbolů pro obec Andělská Hora, 1996
Vopasek Stanislav, Heraldická historie hornických symbolů, Nadace Landek Ostrava, 2002
Zárybnický Miloš, Montánní heraldika a sfragistika, SDH 6/1975

Časopis „Správa“ – ročníky 1996 až 2007.

Horní města v Československu II. – X., HPVT 1978 – 1987, Příbram

Wikipedie – znaky měst

Seznam obrázků:

Obr.1 Černý Důl

Obr.2 Místo

Obr.3 Horní Město

Obr.4 Bublava

Obr.5 Božíčany

Obr.6 Vintířov

Obr.7 Sobotín

Obr.8 Mastník

Obr.9 Zbůch

Obr. 10 Dolní Moravice

Obr.11 Loučná nad Desnou

Obr.12 Čistá

Obr.13 Jindřichovice

Obr.14 Horní Blatná

Obr.15 Pernink

Obr.16 Horní Slavkov

Obr.17 Krásno

Obr.18 Osek

Obr.19 Zlaté Hory

Obr.20 Vodňany

Obr.21 Andělská hora

Obr.22 Stříbrná Skalice

Obr.23 Bohutín

Obr.24 Branná

Obr.25 Vejprty

Obr.26 Nýřany

Obr.27 Popůvky

Obr.28 Ledvice

Obr.29 Krupka

Obr.30 Rokytnice n.J.

Obr.31 Vrbno p.P.

Obr.32 Kutná Hora - dřevěný portál

Obr.33 Andělská hora - kamenný portál

Obr.34 Andělská hora - barokní zděný portál

Obr.35 Hrob

Obr.36 Oloví

Obr.37 Rynholec

Obr.38 Mutěňín

Obr.39 Hory Matky Boží

Obr.40 Loučná (Böhmische Wiesenthal)

Loučná okr. Chomutov

Obr.41 Bruntál – časopis Správa 1998

Obr.42 Bruntál - 1885 - švancara

Obr.43 Dobrá Voda
okr. České Budějovice

Obr.44 Dasnice

Obr.45 Habartov

Obr.46 Štěchovice
okr. Praha-západ

Znak horního města Březových Hor.
Měsíc symbolicky naznačuje barvu stříbra.

Obr.47 Březové Hory

Obr.48 Rovná

Obr.49 Citice
okr. Sokolov

Obr.50 Petřvald
okr. Karviná

Obr.51 Zbýšov
(MěstNV)

Obr.52 Zastávka

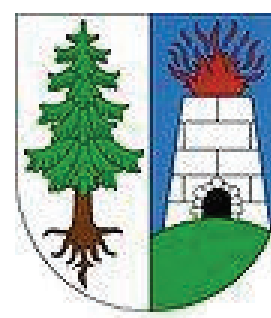
Obr.53 Hrádek
u Rokycan

Obr.54 Příbram
– Podlesí

Obr.55 Kovářská

Obr.56 Smolné Pece

Obr.57 Nové Hamry

Obr.58 Mokrovraty

Obr.59 Mikulovice

Obr.60 Štěnovice